

В. В. Желязкова

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

Симетрія індексальності як засіб увиразнення синтактики художнього мовлення

Желязкова В. В. Симетрія індексальності як засіб актуалізації синтактики художнього мовлення. Статтю присвячено проблемі симетричності індексальних знаків та їхньої здатності до актуалізації синтаксичних зв'язків у романі «Червона риба» І. Григурка. Представлено короткий огляд праць учених, які займалися розробкою теорії асиметрії / симетрії мовного знака. Наведено дефініції понять «індекс» та «симетричність». Проілюстровано типи симетричності індексальних знаків із указівкою на їхнє частиномовне вираження. Визначено синтаксичну роль симетричних індексальних знаків, зафіксованих у романі «Червона риба».

Ключові слова: мовний знак, індексальний знак, симетричність, синтаксична роль.

Желязкова В. В. Симметрия индексальности как средство актуализации художественной речи. Статья посвящена проблеме симметричности индексальных знаков и их способности к актуализации синтаксических связей в романе «Красная рыба» И. Григурко. Представлен краткий обзор трудов ученых, которые занимались разработкой теории асимметрии / симметрии языкового знака. Названы дефиниции понятий «индекс» и «симметричность». Проиллюстрированы типы симметричности индексальных знаков с указанием их частиречной представленности. Определена синтаксическая роль симметричных индексальных знаков, зафиксированных в романе «Красная рыба».

Ключевые слова: языковой знак, индексальный знак, симметричность, синтаксическая роль.

Zhelyazkova V. V. Symmetry of index process as means of artistic speech updating.

The article is devoted to a symmetry problem of index signs and their ability to updating of syntactic links in the novel "Red Fish" by I. Hrigurko. The short review of works of scientists who were engaged in development of the theory of asymmetry / symmetry in language sign is submitted. Definitions of the concepts "index" and "symmetry" are named. Symmetry types the index with the indication of their part-speech representation are illustrated. The syntactic role symmetric the index signs recorded in the novel "Red Fish" is defined.

Keywords: language sign, index sign, symmetry, syntactic role.

Незважаючи на появу й утвердження в науковому світі нових парадигм і технологій пізнання, мова залишається універсальною знаковою системою. Вона відіграє головну роль у забезпеченні ефективності комунікації, осмислення буттєвих категорій, репрезентації об'єктів та явищ навколишньої дійсності, а також сприяє досягненню взаєморозуміння між суб'єктами цих мовленнєво маркованих операцій. Проте в процесі реалізації вищенаведених завдань будь-яка мовна система не обходиться без використання індексальних знаків, бо все в об'єктивній та суб'єктивній реальностях має свою причину та свій наслідок або результат. Так само це відбувається й у художньому мовленні, одиниці якого, тобто слова, є взаємозумовленими. Це вказує на їхню індексальність, без якої останні типи знаків втратили б актуальність існування власного глибинного значеннєвого потенціалу. Функціонування т. зв. невидимого складника знакової структури забезпечується насамперед симетричністю індексальних знаків.

Лінгвосоціотична розробка проблеми симетричності та асиметричності знаків мови представлена в роботах О. Харині, С. Карцевського, Ш. Баллі, В. Гака, де цей феномен

пояснено у двох аспектах – синтагматичному та парадигматичному. Однак у працях вищезазначених учених, які більшою мірою мають узагальнювальний характер, не звернено уваги на симетричність саме індексальних знаків, що й окреслило актуальність пропонованої статті.

Метою статті є систематизація поглядів науковців на сутність поняття «індексальний знак», встановлення параметрів їхньої симетричності та визначення залежності симетричних ознак індексу від виконуваної ним синтаксичної функції в романі «Червона риба» І. Григурка.

У лінгвосоціотичі останнім часом набуває популярності думка про те, що мова змогла б функціонувати й за будь-якої структурної організації, навіть, якщо в її будові було б і десять, і двадцять типів знаків, проте для встановлення зв'язків між її елементами необхідно та важливою є наявність саме індексів. Зокрема на цьому твердо наполягає А. Кравченко, стверджуючи, що вивчення проявів індексальності як властивості знакових форм відбувається на всіх рівнях мовної системи в межах теорії вказівки, тобто це дає підстави говорити, що індексальність характерна для будь-якого типу знаків, а тому не існує в чистому вигляді знаків-копій та знаків-символів – усі вони мають індексальні зв'язки [3].

Відомими і беззаперечним є факт того, що мова обслуговує дві основні сфери людської діяльності – номінативно-класифікаційну та комунікативну, представляючи тим самим семіотичну систему подвійного означування. Мовні знаки мають не лише

системну значущість, яку вони отримують у результаті взаємодії з іншими елементами системи, а й своє значення, яке притаманне лише їм [5:281]. Проте це досягається передусім завдяки їхній індексальності.

Про сутність індексів як мовних знаків та знаків всього суцього заговорив Ч. Пірс. Він давав таке визначення знаку-індексу: «репрезентатом, репрезентативний характер якого полягає в тому, що він є індивідуальним другим» [4:205]. Таким чином, «під час дешифрування індексів необхідним є мо-мент домислювання, оскільки ми не маємо тотожності знака та позначуваного ним предмета» [2]. Таке твердження підводить В. Шкуркіну до думки про те, що в цих знаках «те, що означається, та те, що означає, пов'язані між собою належністю до часу або простору» [9]. Припускаємо, що саме ця точка дотику в значеннєвому пласті й зумовлює симетричність індексальних знаків.

Упродовж тривалого розвитку знакової теорії мови, питання про симетрію її знаків і досі залишається відкритим. Проте певні постулати цієї теорії набули статусу підтверджених істин. Зокрема цілком обґрунтованою є дефініція цього поняття, яке, у свою чергу, використовується в різних дисциплінах. Узагалі в більшості наукових напрямів під симетрією прийнято розуміти «упорядкованість, регулярність, одноманітність предметів і явищ об'єктивного світу. Це поняття однопорядкове з такими поняттями, як закономірність, зберігання, інваріантність. Симетрія є проявом стійкості, рівноваги в стані» [8].

Однак у гуманітарних науках симетрію часто пов'язують із поняттям економії та визначають через референта, позначуваного та позначення [6:105]. Наприклад, у філософії застосовується поняття економії мислення, що означає «бажання охопити максимум предметів думки (пізнання), витративши мінімум мислинневих засобів (понять, суджень)» [7:535]. Економія наявна й у термінологічному апараті семіотики та лінгвістики. Зокрема в семіотиці вона представляє собою один із загальних принципів функціонування знакових систем, згідно з яким кількість підпорядкованих висловленню та реально виражених у тексті протиставлень наближається до мінімуму. Таким чином, у семіотиці економія базується на принципах диференціації та вмотивованості. Натомість у лінгвістичних галузях економія розглядається із двох боків: по-перше, як принцип, що регулює функціонування мовної системи, по-друге, як принцип, що визначає співвідношення між граматикую та словником мови, тобто вказує

на нерегулярні мовні форми, які не треба щоразу породжувати за унікальними формулами [6:105].

На основі цього прийнято виокремлювати три типи симетрії знаків [8], у тому числі й індексальних:

- 1) статична симетрія окремого об'єкта – передбачає «зберігання аналогічних ознак та елементів у

ланках її [мови] системи, регулярність» [там само], а тому виражається, на нашу думку, через узагальнююче слово:

- іменник: «У трюмі була крупніша риба – судак, кефальна, кілька глос» [1:18]; «Для мене діди – найкращі люди в світі» [там само:26]; «Крім – тварина чутлива, делікатна, обережна» [там само:34]. Перший приклад демонструє підметову функціональність індексів, а останні – присудкову;
- займенник: «Вони – і егер, і Воронок – звикли до гроз, навіть любили їх» [там само:20]; «На перешийку чатували танки, під берегами – катери; колючий дріт, міни, прожектори й ракети – все було застосовано, аби не дати вийти морякам на простір, бо ворог знав, яка це сила» [там само:36]. У наведених прикладах індекси-займенники репрезентують підметовий потенціал свої знаковості;

- 2) гомологічна симетрія – відношення двох об'єктів, за якого певне поняття виражається одним і тим же етимомом, що має дещо видозмінений чи зовсім інший формальний план [8]:

- прикметник – займенник: «Так от: стари – це вже ті, що вийшли на вершину життя, дивляться звідти вниз і все бачать» [1:26]; «Нехай там у конторі вважають Передрія не дуже ревним егерем, тобто таким, що інколи не на той бік стає – замість звіра бере й захищає людину (сам Данило Миронович вважав себе серед людей представником від

звірів, а серед звірів – від людей), а він би таки пред'явив цього акта про сорок куців виритої дикими свинями картоплі» [там

хлопець» [там само:31]; «А кого ви, бабо, порубали?» [там само:34]. У цих реченневих фрагментах індекси також позбавлені синтаксичної ролі.

само:33]. Наведений ілюстративний матеріал акцентує на присудковості індексів;

- дієслово – іменник: «Роберт за це його особливо поважає:

боятись моря і рибальчити – хіба це не геройство?» [там само:30]. У цих прикладах також спостерігаємо чисто значеннєвий присудковий потенціал знаків цього типу;

- іменник – займенник: «Собайло ти, Свириде!» [там само:31]. У цьому реченні індекс виступає присудком;

- 3) динамічна симетрія під час розвитку об'єктів – відношення об'єктів, за якого мовленнєві відповідності аналогічні системним [8]:

- вигуки: «Ну, до Круглого вистачить, а там веслами доберешся до устричників, ті наллють» [1:21]; «Ей, люди, чусте?» [там само:21]; «Еге ж, Робику, недарма кажуть: якби молодість знала, а старість могла, – зітхнув бригадир» [там само:26]; «Ого! – збуджено рикав Нестерович» [там само:27]; «Е ні, – засміявся хитро Передрій» [там само:33]. Наведені приклади засвідчують той факт, що індекси з явно вираженою симетрією можуть бути позбавленими синтаксичної ролі;

- звертання: «Робику, – каже Карпо Солонар, – тобі треба не з сгерем Передрієм товаришувати, то відлюдьок, а з дідом Лукою» [там само:26]; «Оце нам, козарлюги, всміхнулась доля!» [там само:27]; «Дідусю! – став перед ним на коліна

Із наведених прикладів бачимо, що статична симетрія індексальних знаків представлена іменниками та займенниками, що репрезентують гіперонімічні зв'язки в тексті аналізованого твору. Гіперонім є своєрідним узагальненням, а тому є економічним маркером мовної системи. У зв'язку з цим статична симетрія рівною мірою репрезентує підметову та присудкову здатність індексів. Гомологічна симетрія представлена різними частинами мови, які, змінюючи своє формальне вираження, конкретизують та уточнюють зміст попереднього знака. Індекси такого типу виконують роль головного члена речення – присудка. Динамічна симетрія є т. зв. прагматичним вектором знака. Саме за допомогою динамічно симетричних індексів автор репрезентує власні психологічні, ментальні, когнітивні та мистецькі установки, вказуючи на характер мовлення своїх героїв, їхні взаємовідношення між собою, рівень їхньої освіченості. Тому такими індексами ми вважаємо вигуки та звертання, що найповніше відбивають цю тенденцію. Особливістю індексів із явно вираженою динамічною симетрією є відсутність будь-якого синтаксичного навантаження, що зумовлено, на нашу думку, здатністю динаміки цих знаків інтегруватися в прагматичний контекст твору.

Зазначимо, що «існування мовного знака до його використання в мовленні є “просуванням” у певній системі координат (страті) чи міжкоординатному просторі (в різних стратах). Точка використання мовного знака – перетин координат, досягнення симетрії – стану рівноваги всіх параметрів знака в системі» [6:105]. Це стає можливим за умови вмотивованого введення до тексту знаків із чітко вираженою індексальністю.

Отже, наведений фактичний матеріал та аналіз роману «Червона риба» І. Григурка дозволяє констатувати, що чимала кількість індексальних знаків характеризується формально-змістовою симетричністю. Такі знаки функціонують у різних реченневих структурах і виконують, відповідно, різні синтаксичні функції – підмета та присудка. Серед них виявлено іменники, прикметники, займенники, дієслова, а також вигуки та звертання. Їхня симетрична організація представлена у трьох категоріях – статичності, гомологічності та динамічності.

Література

1. Григурко І. Червона риба. Роман / І. С. Григурко. – К. : Рад. письм., 1984. – 231 с.
2. Гулюта Ю. В. Символ в рекламных коммуникациях [Электронный ресурс] / Ю. В. Гулюта // Режим доступа : asu.ru/files/documents/00003343.pdf; Название с экрана.
3. Кравченко А. В. Классификация знаков и проблема взаимосвязи языка и знания [Электронный ресурс] / А. В. Кравченко // Режим доступа : <http://www.academia.edu/1349407/> ; Название с экрана.
4. Пирс Ч. С. Избранные философские произведения. Пер. с англ. / Перевод К. Голубович, К. Чухрукидзе, Т. Дмитриева. – М. : Логос, 2000. – 448 с.
5. Просянінкова Я. М. Індексальність як засіб реалізації знаковості художнього порівняння / Я. М. Просянінкова // Наукові записки. Серія «Філологічна». – 2012. – Вип. 26. – С. 281–283.
6. Солнышкина М. И., Зиганшина Ч. Р. Дуализм языкового знака как причина погрешений в профессиональных языках / М. И. Солнышкина, Ч. Р. Зиганшина // Филология и культура. – 2014. – № 1 (35). – С. 105–109.
7. Философский энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.
8. Харина Е. С. Явление симметрии / ассиметрии языкового знака [Электронный ресурс] / Е. С. Харина // Режим доступа : http://www.pglu.ru/lib/publications/University_Reading/2008/V/uch_2008_V_00042.pdf; Название с экрана.
9. Шкуркіна В. М. Семіотичний аналіз рунічної культури [Електронний ресурс] / В. М. Шкуркіна // Режим доступу : <http://www.ic.ac.kharkov.ua/RIO/kultura37/13.pdf>; Назва з екрану.